

ร้อยปี๑๙๑๑-๑๙๑๑

โครงการอำนวยการของเฉลิมฉลอง๑๐๐ปีโรกาสถาบณานาภิเชก
สถาบันไทยศึกษา อพาลองกรณมหาวิทาลัย

คณะบรรณการิม

ฉลอง	สุนทรวาณิชย	ธงชัย	พรรณสวัสดิ์
วารภรณ์	จิรัชยศักดิ์	สุรัชย	หวันแก้ว

คณะผู้วิชัย

โกศล	ประสงคสม	ชัยยุทธ	สุขศรี	เทียมจันทร์	อ้าหวว
ธนวัฒน์	จารุพงษ์สกุล	บตี	ธนะมัน	ประคอง	นิมมานเหมินท์
เพ็ญพร	ธีระสวัสดิ์	ภิรมย์	กมลรัตนกุล	เรืองวิทย์	ลิมปนาท
สมภพ	มานะรังสรรค์	สุนทร	อาสะไย	สุภางค์	จันทวานิช
สุวัฒนา	ธาดานิติ	โสวัตริ	ณ ฉลาง		

ร้อยปีคช๑๑๑รังสิต

โครงการวิจัยนำร่องเฉลิมฉลอง๑๑๑โรกาศกาศมหากษัตริย์
สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศูนย์รังสิต

คณะกรรมการ

ฉลอง สุนทราวาณิชย์
วราภรณ์ จิรัชัยศักดิ์

ธงชัย พรรณสวัสดิ์
สุรัชย์ หวันแก้ว

คณะผู้วิจัย

โกศล ประสงค์สม
ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล
เพ็ญพร ธีระสวัสดิ์
สมภาพ มานะรังสรรค์
สุวัฒนา ธาดานิติ

ชัยยุทธ สุขศรี
บตี ธนะมัน
ภิรมย์ กมลรัตนกุล
สุนทรী อาสะไวย์
โสวัตรี ณ ถลาง

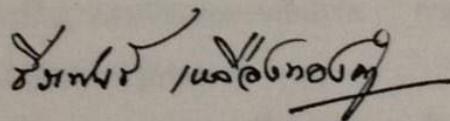
เทียมจันทร์ อ้าแหว
ประคอง นิมมานเหมินท์
เรืองวิทย์ ลิ้มปนาท
สุภางค์ จันทวานิช

คำนำ

โครงการวิจัยร้อยปีคลองรังสิตเป็นโครงการวิจัยสหวิทยาการที่สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ริเริ่มดำเนินการขึ้นในปี 2537 สถาบันไทยศึกษามีนโยบายสนับสนุนการวิจัยเกี่ยวกับประเทศไทยและสังคมไทยโดยเฉพาะภาคกลางในลักษณะสหสาขาวิชา โครงการวิจัยนี้จึงเป็นโครงการที่จัดขึ้นตามนโยบายดังกล่าวโดยใช้บริเวณรังสิตเป็นห้องปฏิบัติการทางสังคมขนาดใหญ่ของโครงการ

อนึ่ง โครงการวิจัยร้อยปีคลองรังสิตเป็นโครงการที่สถาบันไทยศึกษาเลือกเป็นกิจกรรมทางวิชาการที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษก เพราะเล็งเห็นความเกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้งระหว่างการชลประทานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน

สถาบันไทยศึกษาขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์ อดีตผู้อำนวยการสถาบันไทยศึกษา ที่ได้ผลักดันให้เกิดโครงการวิจัยเรื่องนี้และได้ช่วยแสวงหาความสนับสนุนจากเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขอขอบคุณอาจารย์ฉลอง สุนทรวานิชย์ ผู้ริเริ่มความคิดให้ทำวิจัยเรื่องร้อยปีคลองรังสิต ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร.สุภางค์ จันทวานิช หัวหน้าโครงการวิจัย และขอขอบคุณคณะผู้วิจัยซึ่งประกอบด้วยนักวิจัยทั้งจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาแห่งอื่น ที่ได้ร่วมแรงร่วมใจทำการศึกษาค้นคว้าด้วยความกระตือรือร้นและร่วมมือในทุก ๆ ด้าน เป็นอย่างดียิ่ง

(รองศาสตราจารย์ ดร.ธีระพันธ์ เหลืองทองคำ)

ผู้อำนวยการสถาบันไทยศึกษา

คำชี้แจง

โครงการวิจัยเรื่องร้อยปีคลองรังสิต เป็นโครงการวิจัยของสถาบันไทยศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้รับการสนับสนุนจากเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารีได้ดำเนินการในปี 2537 และเสร็จสิ้นในปี 2539 เพื่อเฉลิมฉลองในวโรกาสกาญจนาภิเษก ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

การที่สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เลือกทำวิจัยเรื่องร้อยปีคลองรังสิตเพื่อเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษกก็เพราะคลองรังสิตเป็นคลองที่จัดขุดขึ้นตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชื่อคลองรังสิตประยูกศักดิ์ ก็เป็นชื่อพระราชทานตามพระนามของพระราชโอรสได้แก่ พระองค์เจ้ารังสิตประยูกศักดิ์ ซึ่งเป็นนัดดาของพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ผู้อำนวยการขุดคลองดังกล่าว หลังจากขุดคลองแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองธัญญบุรี คู่กับเมืองมีนบุรี เป็นเมืองข้าวและเมืองปลาในบริเวณใกล้เคียงกันอีกด้วย การขุดคลองรังสิตจนแล้วเสร็จได้บรรจบครบรอบร้อยปีในทศวรรษ 2530 นี้เอง ความสนพระทัยในการชลประทานและการส่งเสริมอาชีพของเกษตรกรที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงมีส่วนร่วมเป็นจุดเชื่อมโยงพระมหากษัตริย์กับพสกนิกรชาวไทยเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่น การเลือกคลองรังสิตเป็นกรณีศึกษาจึงเหมาะสมกับโอกาสพิเศษนี้ที่มีความหมายยิ่ง นอกจากนั้นการศึกษาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งศตวรรษในบริเวณคลองรังสิตก็นับเป็นระยะเวลาที่ยาวนานเพียงพอแก่การทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงและการคลี่คลายของบริเวณนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้มี 4 ประการ คือ

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและลักษณะทางชีวภาพ กายภาพ สังคมและวัฒนธรรมของคลองรังสิตตั้งแต่ก่อนเริ่มโครงการขุดคลอง
2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะและความเปลี่ยนแปลงทางด้านชีวภาพ กายภาพ สังคมและวัฒนธรรมบริเวณคลองรังสิต
3. เพื่อให้ทราบแนวทางและต้นเหตุปัญหาในบริเวณคลองรังสิต
4. เพื่อแสวงหาแนวทางแก้ปัญหาและแนวทางการพัฒนาชุมชน

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ได้ดำเนินการแล้วเสร็จในส่วนโครงการนำร่องระยะที่หนึ่ง ซึ่งบรรลุวัตถุประสงค์ข้อ 1 และข้อ 2 เท่านั้น หากได้มีการดำเนินการในโครงการรังสิตภาคสนามในระยะที่สองต่อไปก็จะบรรลุวัตถุประสงค์ครบทุกข้อ

ในด้านองค์ประกอบของคณะวิจัย คณะวิจัยประกอบด้วยนักวิจัยจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพาและสถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และเมื่อพิจารณาจากสาขาวิชาก็จะพบว่านักวิจัยมีความเชี่ยวชาญในสาขาต่าง ๆ กัน มีทั้งนักวิศวกรรมชลประทาน นักธรณีวิทยา นักวิศวกรรมสิ่งแวดล้อม แพทย์ นักเศรษฐศาสตร์ นักประชากรศาสตร์ นักผังเมือง นักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยา นักประวัติศาสตร์ และนักวรรณคดี จึงนับว่าเป็นคณะวิจัยสหวิทยาการที่ครอบคลุมหลายสาขาวิชา มาก นักวิจัยสาขาต่าง ๆ รับผิดชอบทำการค้นคว้าในหัวข้อที่ตนมีความเชี่ยวชาญ และยังมีนักวิจัยที่รับหน้าที่เป็นคณะบรรณาธิการ ประกอบด้วยศาสตราจารย์ ดร.ธงชัย พรรณสวัสดิ์ ผู้พิจารณาเนื้อหาด้านชลประทาน สิ่งแวดล้อม และสาธารณสุข รองศาสตราจารย์สุรัชย์ หวันแก้ว ผู้พิจารณาเนื้อหา ด้านการเกิดและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ประชากร และการขยายตัวของชุมชน อาจารย์ฉลอง สุนทรวานิชย์ ผู้พิจารณาเนื้อหาด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม คติความเชื่อและศาสนา และคุณวราภรณ์ จิวชัยศักดิ์ ผู้พิจารณาต้นฉบับรายงานการวิจัยทุกบทหลังจากที่คณะวิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลระยะนำร่องเสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้มีการนำข้อค้นพบเบื้องต้นจากการวิจัย เสนอในการประชุมเรื่องร้อยปีคลองรังสิต เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2538 ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิจำนวนหนึ่งมาให้คำแนะนำสำหรับการปรับปรุงแก้ไขรายงาน

รายงานวิจัยฉบับนี้เป็นผลจากการร่วมมือทำงานของนักวิจัยทั้งคณะและการปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ คณะวิจัยขอน้อมเกล้าขอน้อมกระหม่อมถวายผลงานนี้เป็น เครื่องราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชในวโรกาสที่ครองราชสมบัติ ครบห้าสิบปี

สุภาวค์ จันทวานิช

(รองศาสตราจารย์ ดร. สุภาวค์ จันทวานิช)

หัวหน้าโครงการวิจัยร้อยปีคลองรังสิต

บทคัดย่อ

บริเวณคลองรังสิตเป็นดินแดนใหม่ที่เริ่มพัฒนาเมื่อปี 2431 จากการขุดคลองโดยบริษัท **ขุดคลองแลคูนาสยาม** และได้รับพระราชทานชื่อคลองว่า **คลองรังสิตประยูรศักดิ์** ต่อมาได้มีการตั้งเมืองธัญบุรีขึ้นในบริเวณทุ่งหลวงรังสิตในปี 2445 เมื่อเริ่มขุดคลอง บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามซึ่งเป็นเอกชนที่ได้รับสัมปทาน มุ่งหวังประโยชน์จากด้านคมนาคมสัมฤทธิ์ผลมากกว่าด้านชลประทานโดยผู้ขุดสามารถได้รับผลประโยชน์ตอบแทนจากรัฐในรูปของกรรมสิทธิ์ในที่ดินตามแนวสองฝั่งคลองที่ขุด บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามได้ขุดคลองขอยตัดทุ่งรังสิตเพื่อเชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำนครนายก โดยใช้เครื่องจักรกลเข้าช่วยดำเนินการ นับเป็นโครงการที่นำไปสู่การเปิดพื้นที่ชลประทานขนาดใหญ่ครั้งแรกของประเทศ บริษัทฯได้ประโยชน์มากจากการได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินและการขายที่ดิน แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญต่องานชลประทานมากนัก ทำให้คลองตื้นเขินเกิดสภาพน้ำเปรี้ยว ราษฎรละทิ้งพื้นที่จึงมีผลให้โครงการล้มเหลว

ในแง่นิเวศวิทยา ทุ่งรังสิตแต่เดิมอุดมไปด้วยพืชจำพวกหญ้าและหญ้าน้ำ (Gramineae) นกต่างๆ สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก สัตว์เลื้อยคลาน และสัตว์สี่เท้าได้แก่ เนื้อสัตว์ (schomburgk deer) เมื่อเริ่มมีผู้คนเข้ามาอาศัยและประกอบอาชีพในทุ่งรังสิตมากขึ้น ผลกระทบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดในช่วงหลังปี พ.ศ.2430 เป็นต้นมา ก็คือเนื้อสัตว์ ซึ่งเป็นกวางชนิดหนึ่งที่มีเฉพาะในประเทศไทยแห่งเดียว ได้ถูกไล่ล่าจากผู้คนในช่วงนี้ จนสูญพันธุ์ไปจากโลก ในระยะเวลาอันสั้นมาก นอกจากคลองที่ตื้นเขินแล้ว สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้ผู้คนทำนาไม่ได้ผล และได้อพยพออกจากพื้นที่รังสิต ก็คือสภาพดินเปรี้ยว ซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากการขุดคลองนั่นเอง การขุดคลองได้ทำให้น้ำเดิมที่เคยท่วมทุ่งอยู่ได้ระบายออกจากพื้นที่ ดินในบริเวณซึ่งมีกำมะถันเป็นส่วนประกอบอยู่ในรูปของแร่ไพไรต์จึงได้สัมผัสกับอากาศและเมื่อมีความชื้นอยู่ในดินก็ได้เปลี่ยนรูปเป็นกรดกำมะถัน ทำให้ดินเปรี้ยว ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก รัฐบาลได้เข้ามาแก้ไขปัญหามาโดยการแนะนำให้ชาวนาใช้ปูนมาร์ล (Marl) ลดความเป็นกรดในดินในปริมาณ 1-2 ตันต่อไร่ต่อ 1-2 ปี ชาวนาเองก็ได้ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านตรวจสอบสภาพกรดของน้ำก่อนเริ่มทำนาโดยการบ้วนน้ำมากลงน้ำหลังฝนตก ถ้าสีแดงของน้ำมากเปลี่ยนเป็นสีดำก็แสดงว่ายังเปรี้ยวจัดอยู่ ต้องรอให้ฝนตกและชะดินให้จืดก่อนจึงจะเริ่มหว่านข้าวและปักดำกล้าได้

ประชาชนในทุ่งรังสิตต้องเผชิญกับโรคระบาดที่สำคัญ ได้แก่ อหิวาตกโรค ไข้ทรพิษ และกาฬโรค จนทำให้มีผู้คนเจ็บป่วยล้มตายลงเป็นจำนวนมาก มีการอพยพย้ายถิ่นเพื่อหนีโรคภัยนี้ จนมีผลกระทบโดยตรงต่อเศรษฐกิจในบริเวณนั้น โรคติดต่อดังกล่าวได้มีแนวโน้มลดลงมากและบางโรค (กาฬโรคและไข้ทรพิษ) ได้สูญหายไปในภายหลัง อย่างไรก็ตาม ระบบการให้บริการทางด้านสาธารณสุขในเขตนี้ถูกจำกัดด้วยความรู้และทัศนคติแบบดั้งเดิม มักแก้ปัญหาโรคระบาดโดย

ทำพิธีทางศาสนา ทำให้เมื่อมีการระบาดของโรคแล้ว จึงมีผู้คนเจ็บป่วยล้มตายเป็นจำนวนมาก จนเมื่อมีแพทย์แผนตะวันตกในเวลาต่อมาการเจ็บป่วยและล้มตายจึงลดลง

เมื่อแรกชุดคลองรังสิต ชุมชนที่เกิดขึ้นคือชุมชนปากคลองเจ็ด ต่อมาก็ได้มีการตั้งเมือง ัญญบุรี ชุมชนเหล่านี้เกิดขึ้นก่อนชุมชนอื่นๆ เพราะตั้งอยู่ในทำเลที่มีการขุดคลองข่อยก่อนคลองอื่นๆ และเป็นคลองข่อยที่เชื่อมกับคลองแสนแสบ จึงทำให้มีผู้คนโดยเฉพาะชาวนาที่ต้องการที่ดินทำกินใหม่จากเขตอื่นอพยพเข้ามา เมื่อการปลูกข้าวในเขตรังสิตได้ผลดีสามารถส่งออกขายตลาดได้จำนวนมากและสร้างอาชีพที่หลากหลายขึ้นกว่าเดิม ชุมชนก็ขยายตัวเป็นลำดับ อย่างไรก็ตามในระยะแรกๆ เขตรังสิตที่กว้างใหญ่เป็นชุมชนทางกายภาพที่มีผู้คนอาศัยอยู่กระจัดกระจายโดยทั่วไป คนส่วนมากเข้ามาทำนาชั่วคราว ไม่ติดต่อเกี่ยวข้องกัน เจ้าของที่ดินส่วนใหญ่เป็นเจ้านายขุนนางหรือคหบดีในกรุงเทพฯ ที่ให้ชาวนาเช่าที่นา ผู้เช่าจึงไม่ผูกพันกับที่นาและไม่ทำนุบำรุงดินทุ่งรังสิตจึงเป็นชุมชนที่เว้งว่างขาดชีวิตทางสังคมและขาดวิญญาน

การละทิ้งพื้นที่ของราษฎรเพราะคลองตื้นเขินและดินเปรี้ยวทำให้รัฐบาลเร่งนำ โครงการป่าสักใต้ ซึ่งเป็นโครงการชลประทานสมัยใหม่ที่ส่งน้ำด้วยแรงโน้มถ่วงตามธรรมชาติ เป็นแห่งแรกของประเทศ รวมทั้งได้มีการก่อสร้างเขื่อนภูมิพล เขื่อนสิริกิติ์ ซึ่งทั้งหมดนี้ทำให้ระบบการไหลของน้ำในทุ่งรังสิตได้เปลี่ยนไปจากเดิมในอดีตอย่างสิ้นเชิง โครงการชลประทานป่าสักใต้ได้ช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำและคลองตื้นเขิน และลดปัญหาดินเปรี้ยว (โครงการนี้รับน้ำมาจากแม่น้ำป่าสักซึ่งมีสภาพต่างมากกว่าน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะไหลผ่านภูเขาหินปูนในเขตจังหวัดสระบุรีมาก่อน) เมื่อระบบชลประทานดีขึ้นและสภาพดินดีขึ้นชาวนาก็กลับเข้ามาทำนาในเขตรังสิตใหม่ จนกระทั่งภายหลังทศวรรษ 2470 เมื่อชาวนาที่เข้ามาทำนาเริ่มมีลูกเป็นรุ่นอายุที่สองและตั้งถิ่นฐานถาวรขึ้น จึงเริ่มมีชุมชนเล็กๆ กระจายอยู่ตามคลองข่อยต่างๆ มีวัดประจำคลองข่อยและมีเกษตรกรที่เริ่มถือครองที่ดินของตนเอง ดังหลักฐานจากโฉนดที่ดินที่แสดงว่าเจ้าของที่ดินที่เป็นเกษตรกรพยายามรักษากรมสิทธิ์ที่ดินให้ตกอยู่กับลูกหลานของตนหรือคนในละแวกเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ปัญหาการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินของเกษตรกรในเขตรังสิตยังคงเป็นปัญหารุนแรงในระยะนั้น

ศาสนาและความเชื่อนับเป็นสิ่งสำคัญที่ได้ช่วยเชื่อมโยงประชาชนในทุ่งรังสิตเข้าด้วยกัน วัดได้มีความใกล้ชิดกับชาวบ้านค่อนข้างมาก ความเชื่อของประชากรในพื้นที่รังสิตมีความสัมพันธ์กับการเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์ กล่าวคือ ผู้ที่นับถือศาสนาพุทธและความเชื่อแบบดั้งเดิมเป็นคนมอญและคนไทย ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่รังสิต ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามมักมีเชื้อสายมลายู ส่วนผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์มักมีเชื้อสายจีนหรือญวน การนับถือศาสนาแตกต่างกันไม่ได้ทำให้เกิดความขัดแย้งในชุมชน ชาวมุสลิมส่วนหนึ่งพยายามทำตัวให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมที่มีชาวพุทธเป็นส่วนใหญ่ โดยมีการดัดบาตรแต่เลี้ยงไปเรียกว่า "ให้ข้าว" หรือ "ให้อาหาร"

วัดส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้าน พระสงฆ์มักเป็นคนในท้องถิ่น ในช่วงเข้าพรรษายังนิยมมีการบวชมาก พระสงฆ์ยังเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านและการทำบุญให้ทานยังถือเป็นกิจที่ชาวบ้านนิยมปฏิบัติ พระสงฆ์จึงไม่มีความเดือดร้อนในเรื่องอาหารการกิน บางวัดได้สร้างโรงเรียนด้วย เด็กนักเรียนในโรงเรียนวัดมีโอกาสใกล้ชิดศาสนา วัดบางแห่งได้ให้อาหารแก่เด็กนักเรียน บางวัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมเพื่อพัฒนาพระสงฆ์ และมีโครงการพัฒนาในด้านอาชีพให้ชาวบ้าน

นับตั้งแต่ปี 2500 เป็นต้นมา ประชากรของเขตรังสิตเพิ่มจำนวนขึ้นโดยลำดับ โดยเฉพาะในสี่อำเภอชั้นใน ได้แก่ คลองหลวง ลำลูกกา ธัญบุรี และหนองเสือ ซึ่งเพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงมาก ทั้งนี้เนื่องจากเขตรังสิตชั้นในมีการขยายตัวด้านอุตสาหกรรมและด้านที่อยู่อาศัยอย่างรวดเร็วในช่วง 15 ปีที่ผ่านมา เป็นผลให้มีการย้ายถิ่นของประชากรจากเขตพื้นที่อื่นเข้าสู่รังสิตในอัตราค่อนข้างสูง เป็นผลสืบเนื่องให้อำเภอเหล่านี้มีโครงสร้างประชากรที่แตกต่างไปจากโครงสร้างประชากรของประเทศโดยรวม โดยโครงสร้างประชากรของอำเภอคลองหลวงแสดงผลกระทบของการขยายตัวด้านอุตสาหกรรมที่รับแรงงานเทศานึงเป็นหลัก ส่วนโครงสร้างประชากรของอำเภอธัญบุรีและอำเภอลำลูกกาแสดงผลกระทบของการขยายตัวด้านที่อยู่อาศัยเป็นหลัก

เมื่อพิจารณาจากพลวัตทางเศรษฐกิจ เขตรังสิตยังคงเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ผลผลิตที่มีมูลค่าสูง คือ ส้มเขียวหวานและข้าว มีการปลูกพืชผัก มีการประมงและเลี้ยงสัตว์เพียงเล็กน้อย อย่างไรก็ตามพื้นที่เกษตรส่วนหนึ่งได้กลายเป็นที่อยู่อาศัยเพราะการขยายตัวของเมือง และอีกส่วนหนึ่งถูกปล่อยให้ว่างเปล่ารอการพัฒนา สำหรับภาคอุตสาหกรรมได้กลายเป็นการผลิตที่สำคัญที่สุดของจังหวัด ในปี 2537 มีโรงงานอุตสาหกรรมรวม 1,169 แห่ง จ้างงานได้มากกว่า 100,000 คน ครั้งหนึ่งเป็นโรงงานขนาดเล็ก การขยายตัวของอุตสาหกรรมได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอาชีพจากเกษตรกรรมมาเป็นค้าขาย ขับรถรับจ้าง และทำงานในโรงงาน มีการย้ายถิ่นของประชากรเข้ามาถึงร้อยละ 43.3 แต่ก็ได้ทำให้อัตราว่างงานร้อยละ 50.8 ของประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตนี้ได้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินแม้จะเป็นที่ดินผืนเล็ก นอกจากนั้นภาคอุตสาหกรรมยังทำให้เกิดกิจกรรมต่อเนื่อง ได้แก่ ร้านค้า ที่อยู่อาศัย และบริการขนส่ง อย่างไรก็ตามสาธารณูปโภคบางอย่างได้แก่ โทรศัพท์ ประปา และไฟฟ้ายังไม่เพียงพอต่อความต้องการโดยเฉพาะเมื่อมีการทำธุรกิจบ้านจัดสรรมากขึ้น อนึ่ง แม้จะได้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้สอยพื้นที่รังสิต แต่พื้นที่ส่วนใหญ่ (617,800 ไร่) ก็ยังใช้ทำนาอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะด้านทิศตะวันออกระหว่างคลอง 14 - คลอง 24 อย่างไรก็ตามพื้นที่นาได้ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 54.7 ในขณะที่พื้นที่เมืองเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 24.8 ในช่วงปี 2531

ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงในรังสิตเกิดจากที่ตั้งของรังสิตเป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวและเติบโตของกรุงเทพฯ และมีการคมนาคมที่สะดวก ราคาของที่ดินก็ถูกกว่าราคาในกรุงเทพฯ

และปริมาณพล ชุมชนเดิมที่เคยเป็นชุมชนชาวนา ชาวสวน ค้าขาย และชุมชนบุกรุก ได้เกิดมีชุมชนบ้านจัดสรรและชุมชนอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น ชุมชนที่ดำรงอยู่เฉพาะตอนกลางวัน ได้แก่ ลูกค้าของศูนย์การค้าขนาดใหญ่ และชุมชนที่ดำรงอยู่เฉพาะตอนกลางคืน คือ การชุมนุมของขบวนรถสองแถว-สิบล้อที่ทยอยเข้าสู่กรุงเทพฯ เวลาค่ำ

นับตั้งแต่ทุ่งรังสิตได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมและการขยายเมืองชุมชนต่างๆ ซึ่งเพิ่งเริ่มมีชีวิตทางสังคมได้ไม่นานต้องถูกกระทบโดยกระแสการเปลี่ยนแปลงและไม้อาจสร้างพลังต้านทานเพื่อปกป้องตนเองได้อย่างเข้มแข็ง ดังปรากฏจากการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ที่ดินจากเกษตรกรรมมาเป็นนักรูทกิจซึ่งเกิดขึ้นอย่างมากในทศวรรษ 2530 นอกจากนั้นยังได้พบว่าการเปลี่ยนแปลงทางด้านชีวภาพกายภาพซึ่งเห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คลี่คลายไปในทางไม่พึงประสงค์

ในด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม การพัฒนาที่ดินเป็นพื้นที่อุตสาหกรรมและที่อยู่อาศัยตั้งแต่ปี 2520 ทำให้มีปัญหาด้านคุณภาพน้ำ อากาศ เสียง และขยะมูลฝอยมากขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะสารโลหะหนักที่เป็นส่วนหนึ่งของการผลิตในอุตสาหกรรมบางประเภท พบในปริมาณที่เกินมาตรฐานแหล่งน้ำในบางกรณี ส่วนปัญหาเสียงนั้นพบเฉพาะบริเวณใกล้ถนนที่มีการจราจรหนาแน่น โดยระดับเสียงมีค่าเฉลี่ยสูงกว่า 80 เดซิเบล เอ ทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน และขยะที่มีมากเกินไปขีดความสามารถในการเก็บขนและกำจัดของเทศบาล ทำให้มีขยะตกค้างใน 4 อำเภอของจังหวัดปทุมธานีสูงถึง 208 ตัน/วัน ในด้านสาธารณสุขได้พบว่า โรคทางเดินหายใจ, โรคลำไส้อักเสบและท้องร่วงเป็นสาเหตุการป่วยที่สำคัญในคนไข้ที่มาตรวจรักษาที่โรงพยาบาล ส่วนสาเหตุการตายที่สำคัญก็ได้เปลี่ยนจากโรคติดต่อมาเป็นโรคไม่ติดต่อ เช่นโรคชรา โรคหัวใจ อุบัติเหตุและมะเร็ง เป็นต้น และมีแนวโน้มว่าโรคทางสังคมและสิ่งแวดล้อมจะพบมากขึ้นเรื่อยๆ อาจสรุปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของบริเวณรังสิตที่เกิดขึ้นเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ไม่มีการวางแผนและไม่มีการป้องกันปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง

Abstract

The Rangsit area was developed in 1888 by the digging of Rangsit Canal by the Company *Khud Khlong Lae Khu Na Siam*. The canal which links Chao Praya River and Nakhon Nayok River was named *Rangsit Prayurasak* by King Chulalongkorn. Later in 1902 *Thanyaburi* town was founded in the Rangsit area. When the Company started to dig the canal, it aimed at creating a new communication route rather than irrigation for agriculture, as it was a private corporation which received a government concession. The company was entitled to possess the land along the two sides of the canal and to sell the land to interested people. The use of digging machine enabled the company to have access to a huge agricultural land and made a large profit out of it. But negligence to the irrigational system made the canal shallow and the soil acidic. Consequently, the peasants left the area.

Ecologically, before the land development scheme, Rangsit was a big swamp full of gramineae, grass, and weeds. Birds, amphibia, reptiles and bigger animals could be found easily there. The schomburgk deer which existed only in Thailand were plentiful. However, fauna and flora were affected by the arrivals of the new settlers, resulting in the extinction of some species, especially the schomburgk deer from 1887 onward. The canal scheme also had an impact on soil conditions. It drained out the flood from the swamp and thus made the soil acidic because the phosphorous component in the soil was oxydized. The government tried to solve the problem by encouraging farmers to add marl (a kind of lime) in the soil to decrease the acidity. Farmers had their indigenous way of testing the soil by splitting the juice of the betal nut and line composition on the ground after the rain. If the soil became dark in colour they had to wait until more rain could wash the acid from the soil. Then they were able to grow rice.

Dwellers in the Rangsit area had witnessed epidemics like cholera, small pox and the plagues. A lot of people died from these epidemics. Those who survived emigrated from the area. Later, the diseases became less threatening: the plague and small pox even disappeared. Nonetheless, the health care system in Rangsit was still based on traditional knowledge and traditional healing through religious rituals. As a result, a large number of people were sick and died. It was not until the introduction of modern medicine and medical treatment that the mortality and morbidity rates decreased.

The first community to be founded in Rangsit was the conglomerate at the beginning of Canal 7. Thanyaburi town was then founded near this conglomerate. The two communities were born due to their good location. Canal 7 was the first small canal ramified from Rangsit canal and it linked Rangsit canal with Saen Saeb canal, an old and populated area. It was the route that new peasant immigrants entered into the Rangsit area and started rice growing. Once the yield was successful, a rice market and rice mills emerged. New and more diversified occupations were created and the community was enlarged. However, such small communities were only one part of the vast Rangsit area. The rest of the land developed into paddy fields with scattered households. Rangsit was thus a large geographical area where people lived separately. Dwellers were temporary settlers who did not own the land and did not contact one another. They had no attachment to the land. Most land owners comprised noblemen or aristocrats who were absentee landlords. Life in Rangsit did not appear to show much social cohesion nor the spirit of togetherness among those who lived there at that time.

Due to the shallow canal and the acidic soil, the peasants decided to leave the land. The government had to introduce the new irrigation scheme *Pasak Tai* and the building of *Bhumibol Dam* and *Sirikit Dam* which totally changed the flow of water in the Rangsit area and solved the aforementioned problems. Consequently, peasants migrated back and began rice growing again. During the 1930s, the second generation of peasant settlers built more permanent residences and settled down here. Small communities were thus founded in Rangsit. Temples were established along each small canal. Peasants began to possess the land and tried to maintain their land tenure. Evidence from land possession records indicated that these farmers preferred to mortgage their land to their relatives or neighbours. However, the lack of land ownership was still a severe problem at that time.

Religious beliefs had played a role in linking people in Rangsit together through religious ceremonies at the temples. Peoples' beliefs varied according to their ethnicity. Most Mon and Thai ethnics who were the majority of Rangsit dwellers were Buddhists; Malay ethnics were Muslim; the Chinese and Vietnamese were Christians. Religious diversity did not bring about any conflicts to the community. On the other hand, people tended to adapt to each other: some Muslims offered food to monks. Most temples were founded by villagers who practised their beliefs, and became monks during the Buddhist lent. Monks originated within the neighbourhood. In some temples, there were primary schools, monk schools and some vocational training programmes for villagers.

Since 1957, the population in Rangsit has increased significantly, especially in the districts of *Khlong Luang*, *Lam Lukka*, *Thanyaburi* and *Nong Sua*, due to the expansion of the industrial zone and the residential areas especially over the last 15 years. More immigrants moved into Rangsit, resulting in a peculiar population structure in which there were more females than males in *Khlong Luang* district where factories recruited female labourers. As regards *Thanyaburi* and *Lam Lukka* districts where immigrants were residents of new housing facilities, the gender proportion was more equally distributed.

The economic dynamism of Rangsit indicated that the area was pre dominantly agricultural. Rice and orange were major crops, followed by vegetables, fish and cattles. Sections of the agricultural land have since been transformed into residential areas; other sections remain uncultivated, awaiting development. The industrial sector is the most important in the province. There were 1169 factories in 1994, which employed more than 100,000 workers. Half of these factories were small in size. Industrialization has turned many peasants into small traders, pick-up drivers and factory workers. Although the immigration rate has been as high as 43.3 per cent; the Rangsit population can own only small pieces of land. The industrial sector has also created new forms of employment in trading, housing facilities and transportation. There has been a shortage in infrastructure services, i.e. telephone, electricity and running water especially in the residential areas. Although Rangsit has been industrialized; the major land proportion of 617,8900 rai between Klong 14-24 is still used for rice growing. The ratio of agricultural land is 54.7 percent with 24.8 percent urbanized areas.

The major factors of change in Rangsit are its location, transportation, and prices of land. Rangsit is located in the northern suburb of Bangkok. It can help absorb the rapid growth of the metropolis. With its good roads and canals, Rangsit can be reached easily. The price of land is relatively low compared with those in astral Bangkok and the vicinity. As a result, old communities of peasants, fruit gardeners, traders and even some recent settlers (slums) have been transformed. New communities in industrial zones and housing estates have emerged. Also there exist new forms of community: day-time communities of clients of big shopping malls and night-time communities of pick-up drivers and lorry convoys from upcountry who arrive in Bangkok in the late evening.

Industrialization and urbanization have impacted Rangsit in such a way that the new-born community cannot resist to changes and protect itself from the tides of rapid modernization. In the 1990s, many farmers sold their land to real estate developers since the good land prices offered could

make them rich immediately. Biological changes appeared in a negative direction too. In terms of the physical environment, industrialization in the 1980s brought about water, air and noise pollution; not to mention waste garbage, especially chemicals which were found to exceed safety levels in some water resources. Noise near highways reached 80 decibel A, both during the day and at night. The big quantity of garbage could not be processed. As a result, there remains more than 208 tons of garbage unprocessed each day. As regards public health, respiratory and gastronomic diseases became the major problems of patients at the hospitals. Mortality is caused by non-communicable diseases e.g. heart failure, cancer, accidents and old age. There is a tendency that social and environmental diseases are on the increase. It is concluded that the process of change in Rangsit has been unplanned and unprepared for problems arisen from such changes.

กิติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยร้อยปีคลองรังสิตได้ดำเนินการสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยความสนับสนุนและอนุเคราะห์ของหลายฝ่าย คณะกรรมการเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้กรุณาให้คำแนะนำแนวทางการวิจัย รองศาสตราจารย์ ดร.อมรา พงศาพิชญ์ อดีตรองอธิการบดีฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ช่วยแนะนำในการปรับปรุงโครงการวิจัย เพื่อเสนอขอความสนับสนุน คณะกรรมการพิจารณาผลงานซึ่งประกอบด้วย ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนาด บุนนาค รองศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ท่านผู้หญิง วรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา รองศาสตราจารย์ ดร.อมรา พงศาพิชญ์ และรองศาสตราจารย์ ดร.ชนิตา รัชพลเมือง ได้ให้คำแนะนำและความเห็นต่อข้อค้นพบเบื้องต้น ผู้ทรงคุณวุฒิได้แก่ ดร. อัมมาร์ สยามวาลา ศาสตราจารย์ ดร. พัทยา สายหนู รองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว. อคินรพีพัฒน์ ตลอดจนเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบพื้นที่ ได้แก่ นายเจด็จ มุสิกวงศ์ นายอำเภอธัญญบุรี ได้ให้คำวิจารณ์ในการนำเสนอผลการวิจัยเบื้องต้น

พระภิกษุ ผู้สูงอายุ เจ้าหน้าที่ในหน่วยราชการที่อำเภอธัญญบุรี อำเภอคลองหลวง และหน่วยราชการส่วนกลางในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะกรมชลประทาน และกรมที่ดิน บุคคลที่มีความรู้และความผูกพันกับท้องที่รังสิต ตลอดจนชาวบ้านหลายท่านได้อนุเคราะห์ให้ข้อมูลที่มีค่ายิ่งแก่คณะวิจัยในการเก็บข้อมูลภาคสนามและอนุญาตให้ค้นคว้าข้อมูลสถิติต่าง ๆ คณะวิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความเมตตาของท่านเหล่านี้ซึ่งมีจำนวนมากมายและมีชื่อปรากฏอยู่ในรายงานวิจัยบทต่าง ๆ โรงเรียนวิริษา และมหาวิทยาลัยรังสิตได้อำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูลในท้องที่ โดยเฉพาะ ดร. ชลธิรา สัตยาวัดมณา รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยรังสิต

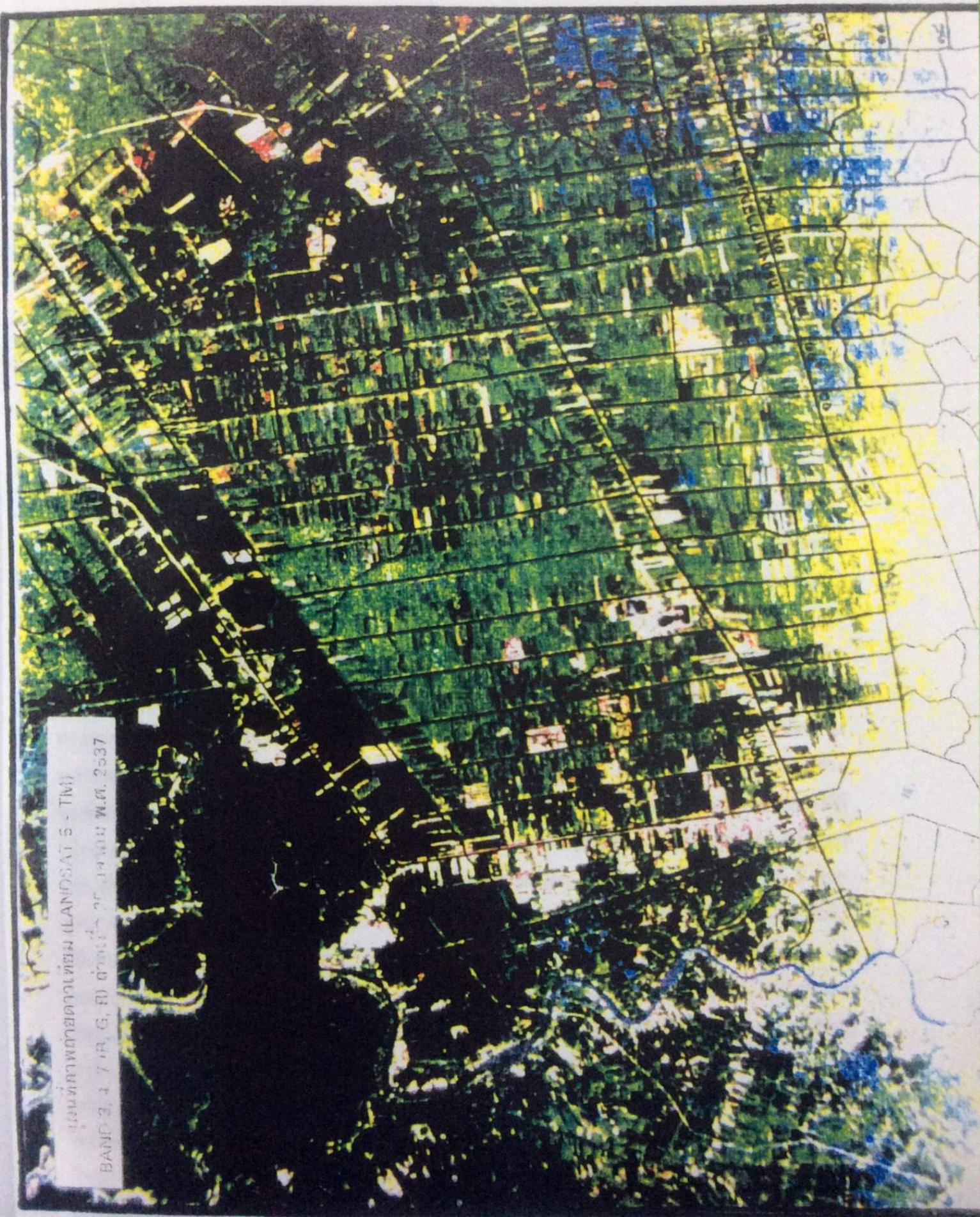
นายอำเภอธัญญบุรีได้อนุเคราะห์จัดหาพระรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเปิดเมืองธัญญบุรี คณะวิจัยได้อัญเชิญพระรูปนี้มาเป็นหน้าปกของรายงานการวิจัย คุณธรรมเกียรติ กันอริ ได้ช่วยจัดทำเอกสารประชาสัมพันธ์และเผยแพร่โครงการวิจัยทางสื่อมวลชน และคณะเจ้าหน้าที่ของสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ช่วยเหลือติดต่อประสานงานและจัดพิมพ์ต้นฉบับรายงานการวิจัย นาย Aaron Stern นักวิจัยจากสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ช่วยจัดทำต้นฉบับรายงานด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ไมโครซอฟท์ และนายสุธีร์ บุญลา เจ้าหน้าที่ฝ่ายศิลป์ สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาฯ ช่วยออกแบบปกรายงานวิจัย

คณะวิจัยขอขอบคุณทุกท่าน และขอให้ผลดีจากการใช้ข้อค้นพบในการวิจัยครั้งนี้เป็นประโยชน์ตกแก่ชาวรังสิตอย่างแท้จริง

สารบัญ

คำนำ	
คำชี้แจง	
บทคัดย่อ	
Abstract	
กิตติกรรมประกาศ	
บทที่ 1 บทนำ	1
ฉลอง สุนทราวาณิชย์	
เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นบริเวณคลองรังสิต	5
เรื่องวิทย์ ลิมปนาท	
บทที่ 2 ร้อยปีรังสิต : การศึกษาในมิติประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคม	8
สุนทรี อาสะไวย์ และ เรื่องวิทย์ ลิมปนาท	
บทที่ 3 พลวัตทางเศรษฐกิจของพื้นที่คลองรังสิต จังหวัดปทุมธานี	65
สมภาพ มานะรังสรรค์	
บทที่ 4 นิเวศวิทยากับประวัติการพัฒนาที่ดินบริเวณทุ่งรังสิต	93
ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล	
บทที่ 5 แหล่งน้ำและการชลประทานในพื้นที่รังสิต	138
ชัยยุทธ สุขศรี และ โกศล ประสงค์สม	
บทที่ 6 การสาธารณสุข	183
ภิรมย์ กมลรัตนกุล และ บดี ธนะมัน	
บทที่ 7 ประชากรของเขตรังสิต	259
เพ็ญพร ธีระสวัสดิ์	
บทที่ 8 การเกิดและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเขตคลองรังสิต	308
สุภาวงศ์ จันทวานิช	
บทที่ 9 การขยายตัวของชุมชนในเขตคลองรังสิต	340
สุวัฒนา ธาดานิติ	
บทที่ 10 คติความเชื่อและศาสนา	350
ประคอง นิมมานเหมินท์ เทียมจันทร์ อ่ำแห้ว และ ไสวตรี ณ ถลาง	
บทที่ 11 บทส่งท้าย	383
สุริชัย หวันแก้ว	
รายนามคณะบรรณาธิการและคณะผู้วิจัย	389

แผนที่ภาพถ่ายดาวเทียม (LANDSAT 5 - TM)
BAND 3, 4, 7 (R, G, B) ถ่ายเมื่อ 25 มีนาคม พ.ศ. 2537

ในช่วง 1 ศตวรรษที่ผ่านมา อาณาบริเวณที่ครั้งหนึ่งเคยรู้จักกันในนาม “ทุ่งรังสิต” หรือ “ทุ่งหลวงรังสิต” เป็นอาณาบริเวณที่ผ่านประสบการณ์การเปลี่ยนแปลง ทั้งในเชิงกายภาพ และวัฒนธรรมที่เข้มข้น รุนแรงและกว้างขวางมากยิ่งขึ้นกว่าอาณาบริเวณอื่นๆ ในประเทศไทย

อาณาบริเวณทุ่งรังสิตครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 2000 ตารางกิโลเมตร หรือ 1.5 ล้านไร่ โดยประมาณ ส่วนใหญ่ของทุ่งรังสิตตั้งอยู่ในเขตอำเภอคลองหลวง อำเภอธัญญบุรี อำเภอหนองเสือ และอำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ที่เหลืออยู่ในเขตอำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา เขตหนองจอก และเขตบางเขน กรุงเทพมหานคร พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับระบบชลประทานรังสิต ที่มีคลองรังสิตและคลองระพีพัฒน์เป็นคลองหลัก

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริเวณทุ่งรังสิต เริ่มขึ้นเมื่อมีการขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ โดยบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม จำกัด ใน พ.ศ.2433 ซึ่งมีผลทำให้บริเวณทุ่งรังสิต ที่ก่อนหน้านี้เคยเป็นเพียงพื้นที่รกร้างว่างเปล่าปราศจากการใช้ประโยชน์ ไม่มีชุมชนหรือผู้คนตั้งหลักแหล่งอาศัยทำกิน พื้นที่ทั้งหมดเป็นป่าดงรกชัฏ ที่ลุ่มหนองบึง เต็มไปด้วยสิ่งสาธาสัตว์ ทั้งสัตว์ใหญ่ สัตว์เล็ก สัตว์ปีก สัตว์น้ำ และพืชพันธุ์ไม้นานาชนิด เปลี่ยนแปลงไปเป็นพื้นที่ของการเพาะปลูกข้าวนาลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากที่มีการสร้างระบบชลประทานสมัยใหม่ขึ้นในพื้นที่แล้ว การเพาะปลูกข้าวในบริเวณทุ่งรังสิตก็ดำเนินไปอย่างเข้มข้น และทุ่งรังสิตก็เริ่มมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อภาคเศรษฐกิจการส่งออกข้าวของไทย มีการเคลื่อนย้ายอพยพประชากรจากที่ต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และภูมิหลังทางสังคม เข้ามาตั้งหลักแหล่งบุกเบิกที่ดินเป็นผืนนา สร้างชุมชนทางการเกษตรและการค้า หลังจากนั้น บางส่วนของทุ่งรังสิตได้กลายเป็นที่สวนและไร่ใช้เพาะปลูกพืชผลทางการเกษตรอื่นๆ พร้อมกับการใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรสมัยใหม่ในรูปแบบต่างๆ ภายหลัง พ.ศ. 2504 เมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ภาคอุตสาหกรรมการผลิตก็เริ่มขยายเข้ามาในบริเวณทุ่งรังสิต จึงหวนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริเวณที่เกี่ยวข้องกับคลองรังสิตดำเนินไปอย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรอบ 2 ทศวรรษสุดท้ายที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นการเติบโตของอุตสาหกรรมผลิตที่ใช้ทุนขนาดใหญ่และเทคโนโลยีระดับสูง ความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ การขยายตัวของประชากรและชุมชนที่อยู่อาศัย สถาบันการศึกษาชั้นสูง ศูนย์ธุรกิจการพาณิชย์สมัยใหม่ และแหล่งพักผ่อนในรูปแบบต่างๆ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำให้อาณาบริเวณทุ่งรังสิตในปัจจุบัน เป็นทั้งเขตอุตสาหกรรมที่มีความสำคัญที่สุดเขตหนึ่งในระบบเศรษฐกิจของไทย เป็นอาณาบริเวณที่มีอัตราการขยายตัวเติบโตของชุมชนที่พักอาศัยสูงที่สุดบริเวณหนึ่ง จนบางส่วนกลายมาเป็นเขตที่อยู่อาศัยชานเมืองของกรุงเทพมหานครไปโดยปริยาย และในขณะเดียวกัน พื้นที่ส่วนใหญ่ของอาณาบริเวณทุ่งรังสิตก็ยัง

คงดำรงภาคการผลิตทางการเกษตรอย่างเข้มข้นต่อไปบนพื้นฐานของเทคโนโลยีและการตลาดแบบใหม่

ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในบริเวณทุ่งรังสิต ดังที่ได้สังเขปความไปเบื้องต้น ไม่เพียงทำให้อาณาบริเวณดังกล่าวมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยสมัยใหม่เท่านั้น แต่ความเปลี่ยนแปลงในบริเวณทุ่งรังสิตยังเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดว่าสอดคล้องไปกับพัฒนาการทางการเศรษฐกิจและสังคม และวัฒนธรรมของประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่อีกด้วย ด้วยเหตุดังนั้น ความพยายามในการทำความเข้าใจกับความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในบริเวณทุ่งรังสิตในรอบ 1 ศตวรรษที่ผ่านมา ทั้งทางกายภาพ วิทยาศาสตร์ สุขภาพ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม จึงไม่เพียงทำให้สามารถเข้าใจกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ และบทบาทสำคัญของบริเวณนี้ที่มีต่อประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ได้ดีขึ้น แต่ยังจะช่วยให้สามารถเข้าใจกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่โดยรวมได้อย่างลุ่มลึก กว้างขวางกว่าเดิม

รายงานการวิจัยรวม 9 ฉบับที่จะเห็นต่อไปข้างหน้าเป็นผลการวิจัยในโครงการวิจัยนำร่อง “100 ปี คลองรังสิต” ที่มุ่งพิจารณาความเปลี่ยนแปลงของบริเวณทุ่งรังสิต ที่ครอบคลุมองค์ประกอบด้านต่างๆ อย่างกว้างขวางที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ไม่ว่าจะเป็นความเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ วิทยาศาสตร์สุขภาพ เศรษฐกิจ สังคม หรือวัฒนธรรม ทั้งนี้บนฐานคติที่ว่า ความเปลี่ยนแปลงในชุมชนหรืออาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่ง รวมทั้งบริเวณทุ่งรังสิต เป็นความเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อน และความเปลี่ยนแปลงแต่ละด้านมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างลึกซึ้ง

รายงานการวิจัยในโครงการวิจัย “100 ปีคลองรังสิต” ประกอบด้วย “ร้อยปีรังสิต : การศึกษาในมิติประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม” ซึ่งวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับบริเวณทุ่งรังสิตในเชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม รายงาน 3 ฉบับต่อมา คือ “แหล่งน้ำและการชลประทานในพื้นที่รังสิต” “นิเวศวิทยากับประวัติการพัฒนาที่ดินบริเวณทุ่งรังสิต” และ “ลักษณะและการเปลี่ยนแปลงด้านสาธารณสุข” วิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงในเชิงกายภาพและวิทยาศาสตร์สุขภาพ ในขณะที่ 5 ฉบับสุดท้าย คือ “ประชากรของเขตรังสิต” “พลวัตทางเศรษฐกิจของพื้นที่คลองรังสิต จังหวัดปทุมธานี” “การเกิดและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเขตคลองรังสิต” “การขยายตัวของชุมชนในเขตคลองรังสิต” และ “คติความเชื่อและศาสนา” เป็นรายงานการวิจัยที่มุ่งพิจารณาความเปลี่ยนแปลงในทางด้าน เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

อย่างไรก็ดี โครงการวิจัยนำร่อง “ร้อยปีคลองรังสิต” เป็นเพียงจุดเริ่มต้นของความพยายามที่จะพิจารณาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริเวณทุ่งรังสิต รายงานการวิจัยทั้งหมดที่ปรากฏจึงเป็นรายงานการวิจัยเบื้องต้นที่มีเงื่อนไขข้อจำกัดในด้านระยะเวลาของการวิจัย และเป็นรายงานการวิจัยที่อาศัยข้อมูลหลักฐานเชิงเอกสารเป็นหลัก ในขณะที่ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และจากการทำวิจัยสนามเป็นเพียงข้อมูลเสริมหลักฐานเชิงเอกสาร ข้อจำกัดในด้านระยะเวลา

และข้อมูลหลักฐานเชิงเอกสาร ทำให้มีข้อสังเกตบางประการที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยในรายงานการวิจัยที่สมควรกล่าวถึงในที่นี้ กล่าวคือ

ประการแรก ความไม่สอดคล้องกันระหว่างรายงานการวิจัยแต่ละฉบับในการกำหนด “เส้นแบ่งทางเวลาของพัฒนาการที่สำคัญ” ของบริเวณทุ่งรังสิต กล่าวคือ แม้ว่าส่วนใหญ่จะมีความเห็นที่ค่อนข้างสอดคล้องกันในเรื่องจุดเริ่มต้นของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของบริเวณทุ่งรังสิต ว่าอยู่ในช่วงต้นทศวรรษที่ 2430 แต่เส้นแบ่งทางเวลาของพัฒนาการที่สำคัญหลังจากนั้นยังมีความแตกต่างกันอยู่ อย่างไรก็ดี รายงานหลายฉบับก็เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 การเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติในตอนต้นของทศวรรษที่ 2500 และความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของไทยยุค “โชติช่วงชัชวาล” กลางทศวรรษที่ 2520 มีความสำคัญต่อพัฒนาการของบริเวณรังสิต

ประการที่สอง ความคลุมเครือไม่ชัดเจนในเรื่องของการกำหนดขอบเขตทางพื้นที่ของ “บริเวณทุ่งรังสิต” เพื่อใช้ในการศึกษา ทำให้ขอบเขตทางพื้นที่ของ “บริเวณทุ่งรังสิต” ในรายงานการวิจัยแต่ละฉบับไม่ตรงกัน รายงานการวิจัยทางด้านกายภาพและประวัติศาสตร์ อาศัยระบบชลประทานเป็นเงื่อนไขสำคัญของการกำหนดขอบเขตบริเวณทุ่งรังสิต ซึ่งครอบคลุมอาณาบริเวณพื้นที่บางส่วนของจังหวัดปทุมธานี พระนครศรีอยุธยา สระบุรี นครนายก ฉะเชิงเทรา และกรุงเทพมหานคร ในขณะที่รายงานการวิจัยทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ส่วนใหญ่มุ่งการพิจารณาไปที่อำเภอที่เกี่ยวข้องรวม 4 อำเภอของจังหวัดปทุมธานี ทั้งนี้ ยกเว้นแต่รายงานการวิจัยที่ว่าด้วยประชากร และทางด้านวิทยาศาสตร์สุขภาพ ที่ขยายขอบเขตทางพื้นที่ในการวิเคราะห์ไปยัง 4 อำเภอในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สระบุรี นครนายก ฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นเขตรอบนอกของบริเวณทุ่งรังสิตด้วย

ประการที่สาม ในขณะที่รายงานการวิจัยส่วนใหญ่มุ่งวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงในรอบ 100 ปีที่ผ่านมา แต่รายงานการวิจัยบางฉบับเน้นพิจารณาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริเวณทุ่งรังสิตในช่วงระยะหลัง กล่าวคือ ในรอบ 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ดังในรายงานทางด้านประชากร หรือ ในรอบ 2 ทศวรรษที่ผ่านมาในกรณีของรายงานว่าด้วยเศรษฐกิจ

กล่าวได้ว่าความคลุมเครือไม่ชัดเจน ในสองประการหลังเป็นผลเนื่องมาจากความแตกต่างของประเภทข้อมูลหลักฐานเชิงเอกสารที่ใช้ในการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลทางด้านวิทยาศาสตร์สุขภาพ เศรษฐกิจและสังคม (ประชากร) ซึ่งอาศัยข้อมูลและสถิติทางราชการ “เท่าที่มีอยู่” ทั้งยังเป็นข้อมูลหรือสถิติที่วางอยู่บนพื้นฐานของเขตการปกครอง มากกว่าที่จะเป็นเขตพื้นที่ “ทุ่งรังสิต” ที่เป็นจริงตามธรรมชาติ

กระนั้นก็ดี แม้ว่าข้อมูลหลักฐานเชิงเอกสารอาจนำไปสู่ปัญหาความลึกลับคลุมเครืออย่างที่กล่าวไปแล้ว แต่เมื่อพิจารณาจากรายงานการวิจัยทั้งหมดโดยรวม ก็พบว่า ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบริเวณทุ่งรังสิตในรอบ 100 ปีหลังนี้ มีข้อมูลหลักฐานเชิงเอกสารที่หลากหลายมากมาย

มหาดาล ตามแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ที่รอการค้นคว้าและใช้ประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลหลักฐานทาง
ด้านกายภาพ วิทยาศาสตร์สุขภาพ เศรษฐกิจ สังคมหรือวัฒนธรรม

ปัญหาอุปสรรคและผลการวิจัยที่เห็นจากรายงานการวิจัยเบื้องต้นทั้ง 9 ฉบับนี้ จึงน่าจะ
เป็นประโยชน์ต่อการวางแผนจัดทำโครงการวิจัยอาณาบริเวณที่เกี่ยวข้องกับคลองรังสิตใน
ลักษณะที่เป็นการวิจัยที่ลุ่มลึกในเชิงสหวิทยาอย่างแท้จริงต่อไปในอนาคต

เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นบริเวณคลองรังสิต

ปีพ.ศ.	เหตุการณ์
2420	มีการออกระเบียบกฎข้อบังคับเกี่ยวกับการขุดคลองเรียกว่า "ประกาศขุดคลอง"
2431	บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามเริ่มก่อตั้ง
2433	เริ่มขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์และเริ่มมีประชากรทยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐาน
2435	เริ่มขุดคลองซอยฝั่งใต้คลองรังสิต 18 คลอง และคลองซอยฝั่งใต้คลองหกวาสายล่าง 14 คลอง
2436	เริ่มขุดคลองหกวาสายล่าง
2438	ประชากรเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำนาในทุ่งรังสิตอย่างเห็นได้ชัด
2439-40	ดำเนินการก่อสร้างประตูน้ำจุฬาลงกรณ์, ประตูน้ำเสาวภาผ่องศรี และประตูน้ำสมบุญ
2439	มีกลุ่มโจรจำนวน 30 คน บุกรุกเข้าไปปล้นในที่นาผืนใหญ่ของกรมหลวงพิชิตปรีชากร
2440	คลองหกวาสายล่างขุดเสร็จ และบริษัทเริ่มจัดสรรที่ดินอย่างเป็นระบบธุรกิจจริง ๆ
2443	เริ่มขุดคลองซอยฝั่งเหนือคลองรังสิต 20 คลอง และปีนี้มีการปล้นตลาดครั้งใหญ่บนที่ดินของกรมหลวงพิชิตปรีชากร
2445	ตั้งเมืองธัญญบุรี
2446	คลองซอยฝั่งใต้คลองรังสิต 18 คลอง และคลองซอยฝั่งใต้คลองหกวาสายล่าง 14 คลองขุดเสร็จ และเริ่มขุดคลองหกวาสายบน และในปีนี้มี การเสนอรายงานการสำรวจสภาพพื้นที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของ นายเย โฮมัน วันเดอร์ ไฮเด
2447	คลองรังสิตประยูรศักดิ์ และคลองซอยฝั่งเหนือคลองรังสิต 20 คลองขุดเสร็จ ทำให้ปีนี้เป็นปีที่มีอัตราการย้ายเข้า-ย้ายออกของประชากรมากกว่าปีอื่น ๆ
2448	ขุดคลองรถไฟ
2449	คลองรังสิตที่ขุดเสร็จและเป็นเส้นทางคมนาคมเริ่มต้นขึ้น ทั้งนี้เพราะปีนี้เกิดปัญหาขาดน้ำอย่างหนักในบริเวณโครงการรังสิตจนทำให้มีการอพยพของชาวนาถึง 1,000 ครอบครัว
2450	เกิดอหิวาตกโรคระบาดที่เมืองธัญญบุรีและกาฬโรคระบาดทั่วไปในคลองรังสิต
2451	เกิดน้ำท่วม ทำให้นาในที่ลุ่มบริเวณรังสิตเสียหาย และคลองที่ขุดไว้ได้รับความเสียหายมากที่สุดเพราะทำนบพัง

ปีพ.ศ.	เหตุการณ์
2452	มีการทดลองใช้เครื่องจักรในการทำนาเป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่คลองรังสิต
2454-56	ประสบกับปัญหาฝนแล้ง 3 ปีติดต่อกัน
2454	คลองหกวาสายบนขุดเสร็จ
2457	สัมปทานขุดคลองรังสิตสิ้นสุดลง และคลองถูกโอนมาเป็นของรัฐบาลในสภาพที่ทรุดโทรม และเกิดการอพยพของชาวนาออกจากเขตรังสิตมากทั้งนี้เพราะความเสื่อมโทรมของพื้นที่
2458	รัฐบาลเห็นชอบให้ก่อสร้างโครงการป่าสักได้
2459	เริ่มก่อสร้างโครงการป่าสักได้
2461-62	เกิดการระบาดของโรคไข้หวัดอย่างรุนแรง
2464	เริ่มโครงการชลประทานแม่น้ำสุพรรณโดยขุดลอกแม่น้ำสุพรรณตั้งแต่จุดแยกตรงแม่น้ำเจ้าพระยา
2465	เริ่มงานก่อสร้างโครงการชลประทานเชียงราก-คลองด่าน
2467	โครงการป่าสักได้เสร็จสมบูรณ์ และเริ่มสร้างเขื่อนพระราม 6 ที่ตำบลท่าหลวง อยุธยาผันน้ำเข้าสู่ทุ่งรังสิต
2468	เริ่มก่อสร้างระบบคลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งซ้าย คลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งขวาพร้อมด้วยคลองซอยและคลองแยกซอยต่าง ๆ
2470	เกิดการระบาดของอหิวาตกโรค
2474	โครงการชลประทานเชียงราก-คลองด่านสร้างเสร็จสมบูรณ์
2476	เริ่มก่อสร้างโครงการชลประทานนครนายก โครงการแม่น้ำสุพรรณตอนโครงการสามชุกและมะขามเต่า
2478	การก่อสร้างระบบคลองส่งน้ำสายใหญ่ฝั่งซ้ายและฝั่งขวาพร้อมด้วยคลองซอยต่าง ๆ สร้างเสร็จสมบูรณ์
2482	คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติจัดซื้อที่ดินของเอกชนในเขตรังสิต
2492	เริ่มวางแผนโครงการเจ้าพระยาใหญ่
2495	เริ่มก่อสร้างโครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่
2497	โครงการชลประทานแม่น้ำนครนายกเสร็จสมบูรณ์
2498	โครงการชลประทานแม่น้ำสุพรรณเสร็จสมบูรณ์
2500	โครงการชลประทานเจ้าพระยาใหญ่และเขื่อนชัยนาทก่อสร้างเสร็จ
2501	เริ่มก่อสร้างเขื่อนภูมิพล(โครงการไฟฟ้าพลังน้ำยันฮี)

ปีพ.ศ.	เหตุการณ์
2505	การขุดคลองส่งน้ำและประตูควบคุมระดับน้ำ เพื่อส่งน้ำไปทั่วพื้นที่บริเวณที่ราบชั้น บันไดแม่น้ำระดับต่ำเสร็จสมบูรณ์
2507	เชื่อนภูมิพลก่อสร้างเสร็จและเริ่มส่งน้ำให้แก่พื้นที่ในทุ่งราบเจ้าพระยาตอนล่าง
2512-17	มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่บางส่วนมาทำพืชไร่และพืชสวน ซึ่งให้ผลตอบแทนที่สูงกว่า
2515	นิคมอุตสาหกรรมนวนครเริ่มดำเนินการ
2517	เชื่อนสิริกิติ์สร้างเสร็จ
2524-25	เริ่มมีการขยายการผลิตส้มเขียวหวานเพิ่มขึ้นมาก
2529	ตั้งแต่ปีนี้จะพบว่าโรคระบบทางเดินหายใจเป็นโรคที่พบมากที่สุดของผู้ป่วยนอก
2532	มีการสำรวจคลองชลประทาน(คลองรังสิต) ทั้ง 13 สาย พบว่าคุณภาพน้ำทั้งหมด ส่วนมากอยู่ในเกณฑ์ไม่ควรใช้หรือห้ามใช้